

ЗА АНАЛИТИЗМА НА ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Милан Хърдличка
Карлов университет, Прага;
Западночешки университет, Пълзен

Czech language is one of the inflectional languages. Students of Czech as a foreign language meet difficulties caused by Czech declension – its various types, the many paradigms and exceptions. There have been various attempts to simplify the system of Czech declension, but they have not been very successful. Given here are examples of the analytical nature of Czech.

Key words: language type, types of declension, inflectional language, Czech as a foreign language, language teaching

Както е известно, чешкият език наред с латинския, гръцкия, санскрита, с повечето славянски езици (изключение прави само българският) и с бантуските езици (в Африка) принадлежи към т.нар. флективни езици (срв. Скаличка 1951).

От типологическа гледна точка чешкият език се характеризира с формално диференциране на частите на речта, със свободен словоред, с подчертано прилагане на правилата за граматично съгласуване, със засилена употреба на подчинени изречения за сметка на инфинитивни конструкции, заместващи подчинените изречения, и пр., но преди всичко негова особеност си остава разнообразието от склонитбени типове. В нашия случай имаме предвид склоненията:

а) **именно** – отнася се основно до съществителните имена, до някои бройни числителни имена и до именните (кратките) форми на прилагателните имена;

б) **сложно** – към този тип спада склонението на т.нар. твърди и меки прилагателни имена, субстантивирани прилагателни имена, някои видове местоимения като напр. *jaký, který, cí*, редните числителни имена и отчасти числителните за вид;

в) **местоименно** – срв. склонението на местоимението *ten* и на числителното *jeden*, на местоименията *náš, jenž*¹;

---

¹ При личните местоимения (*já, ty, tu, vy*) се говори за особен тип склонение.

г) *смесено* – става дума за склонението на прилагателните имена за притежание.

Ако говорим за флексиите, водеща позиция имат предимно отделните парадигми на склонението и спрежението², докато от лингводидактическа гледна точка за съжаление съществуват редица изключения и неправилни форми.

Във връзка с чешкото склонение бихме могли дори да направим извода, че чешкият език е най-флективният език – следователно и най-компактният (най-икономичният) сред европейските езици. В стремежа си да препоръча за международна научна комуникация най-пестеливия език полският лингвист А. Суски съпоставя обема на еквивалентни текстове на осем европейски езика и стига до заключението, че чешкият отговаря най-много на критерия за икономичност. Постава му коефициент 100. След чешкия език се нареждат: словашкият (96,69), английският (91,7), руският (90,44), полският (88,6), френският (81,52), испанският (80,92) и немският (77,06) (цит. по Шмилауер 1975).

Известен факт е, че типологичните характеристики на съответния език не съществуват в съвършено чист вид, а тъкмо обратното – всеки език съдържа в различна степен елементи от другите типове езици, като винаги обаче преобладават характеристиките на един тип. Не по-различна е и ситуацията в съвременния чешки език³, където доминиращ е флективният характер, а в по-малка степен са представени и останалите типове езици.

Така например аглутинацията се проявява в чешкия език, от една страна, при образуването на производните прилагателни имена посредством различни афикси, срв. *les*; *les-ní-k*; *les-na-t-ý*; *za-les-ni-t*; *pra-les-n-í*, от друга – при образуването на сравнителната, респективно превъзходната степен на прилагателните имена и на наречията, срв. *nej-modern-ější*; *nej-hůř* и т.н.

В голяма степен с явлението вътрешна флексия се срещаме при най-различни звукови алтернации и палатализации (срв. например *dům* – *domu*; *přítel* – *přátelé*; *kluk* – *kluci*; *Čech* – *Češi* и т.н.).

---

² Падежните окончания при имената и окончанията на глаголните форми, посочващи глаголното лице, кумулират у себе си повече граматични категории. Така например за изразяване на значението родителен падеж, единствено число се използват повече окончания.

³ В настоящия текст няма да се спираме на този проблем от диахронна гледна точка; несъмнено би било интересно да се проследят генезисът на граматичната система в даден език и причините и начините на формиране на съответния тип език.

Полисинтетичността може да бъде открита в областта на словообразуването, и по-конкретно при сложни думи като *maloměsto*, *veletrh*, *ohnivzdorný* и др.

В чешкия език могат да се регистрират и елементи, характерни за аналитичните езици. Преди да разгледаме този проблем, накратко ще разгледаме именно този модел на езика. Въз основа на дългогодишната ни практика от преподаването на чешки език като чужд напълно съзнаваме, че редица чуждестранни бохемисти с облекчение биха приветствали един по-аналитичен характер на чешкия език. Като пример в това отношение бихме могли да посочим редица разнообразни опити на чужденци да стимулират (вкл. да пренесат) типологични елементи от собствения си език и в чешкия: става дума за по-силно или по-слабо изразени симплификация, пиджинизация и т.н. в една или друга степен⁴.

Подобни опити за намеса в езика могат дори да се превърнат в основа за онагледяване за целенасочена лингводидактическа презентация на чешкия език като чужд, когато в интерес на „минаването“ на склонитбената система по време на преподаване първоначално се представят периферни, типични, с приемлива степен на сложност от комуникативна гледна точка форми като например следните изрази: *Pan Svoboda? Neznám; Karlův most, jak najdu?* = *Neznám pana Svobodu; Jak najdu Karlův most?*⁵ (вж. по-подробно Малиновски 1995).

Същевременно са известни и сериозно обмисляните опити – поне на пръв поглед – за редуциране на броя на падежите в чешкия език. В своята *Граматика на чешкия език за чужденци* (1968) И. Полдауф и К. Шпрунк разграничават само четири форми за съществителните имена в единствено число, или, иначе казано, те биха могли да бъдат назовани така: основни, родителни, дателни (предложният падеж бива означен като „местен дателен падеж“) и творителни; при някои съществителни авторите обособяват т.нар. форми за обръщения, т.е. звателен падеж. Според авторите основната форма в съответните позиции може да изпълнява както подчинена функция (на глагола, на предлога), в тези случаи се говори за обектна функция, така и главна (необектна, наричана още субектна). В преподавателската практика този интересен подход обаче не среща съответната позитивна реакция.

⁴ Във връзка с това правим препратка към т.нар. „ученически корпус“, който се разработва в рамките на проекта „Иновации в образованието“ от съответните звена в Карловия университет в Прага и в Техническия университет в Либерец.

⁵ *Господин Свобода? Не познавам; Как стигна Карлов мост?* = Не познавам господин Свобода. Как да стигна до Карловия мост? – Бел. прев.

Що се отнася до конкретните прояви на аналитизъм в системата на чешкия език, ще споменем поне следните примери.

➤ **Съществителни имена**

Наред с известните примери за несклоняеми съществителни (*alibi, kupé, angažmá, resumé, taxi, sáří, ragú, atašé, tabu* и др.; *Ester, Dagmar* и др.; за някои абривиатури като *OSN, NATO, USA* и др.) или за т.нар. именителен падеж, при който се скланя само апелативът, но не и собственото име (*Bydlíme v hotelu Praha*, а не „*v hotelu Praze*“)⁶, все по-често се стига до дефлективизация дори и при запазените марки на известни, предимно чуждестранни фирми, при които самото название често остава в основната си форма, без да се скланя: *Zítřa jedeme pro nábytek do IKEA*.

Налице е обаче аналитизъм на формите (с изключение на формите в творителен падеж). Такъв е случаят и със съществителните от среден род, единствено число от типа *stavení*.

Именителен падеж: *Nádraží se nachází ve středu města.*

Родителен падеж: *Čekáme na vás u nádraží.*

Дателен падеж: *Blížíme se k nádraží.*

Винителен падеж: *Jak se, prosím, dostanu na nádraží?*

Местен (предложен) падеж: *Sejdeme se až na nádraží.*

Творителен падеж: *Stanoviště taxi je před nádražím.*

➤ **Прилагателни имена**

Наред с несклоняемите прилагателни имена (*khaki, lila, blond* и др.) ще припомним възможностите за описателно степенуване при прилагателни имена от чужд произход (*efektivní: nejvíce efektivní – nejefektivnější*)⁷ или при сложни прилагателни имена (*pravděpodobný: nejvíce pravděpodobný – nejpravděpodobnější*)⁸.

➤ **Местоимения**

При тази част на речта се натъкваме на инвариантни форми, и по-конкретно на притежателните местоимения за трето лице, единствено число (*jeho*) и множествено число (*jejich*)⁹, макар че става въпрос

---

⁶ Във връзка с това обръщаме внимание и на общоналожената звателна форма в ежедневно общуване: *Pane Novák, jste tam?* (бълг. *Господин Новак, там ли сте?* По правило и съществителното собствено (фамилното) име следва да бъде поставено в звателен падеж, срв. *Pane Nováku, jste tam?* – Бел. пр.).

⁷ *Ефективен – извънредно, безпределно ефективен – най-ефективен* – Бел. пр.

⁸ *Правдоподобен – извънредно, безпределно правдоподобен – най-правдоподобен* – Бел. пр.

⁹ Чеш. *jeho* – бълг. *негов, негова, негово, негови* и чеш. *jejich* – бълг. *техен, тяхна, тяхно, техни* – Бел. пр.

за „закостенели“, склонени вече форми. Всъщност бихме могли да ги разделим на отделни компоненти, при които споменатата флексия е лесно разграничима: *To je jeho* = *To „je ho“*; *To je jejich* = *To „je jich“*.

➤ Числителни имена

Тук в интерес на опростяването на извънредно сложните и недостатъчно добре на този етап описани ситуации в граматиките се призовава към прилагане на опростен до максимална степен подход, например препоръчва се да не се скланя бройното числително 100 заедно с броемия предмет (*sto studentů*; *G: sto studentů*; *D: sto studentům* и др.), да не се скланят числителните 200, 300, 400 в сложни изрази от типа 423: *Stalo se to před čtyři sta dvaceti třemi lety* вместо *Stalo se to před čtyřmi sty dvaceti třemi let* и т.н.

В ежедневната комуникация си проправят път и някои опростени изрази и фрази като например *Byl u nás to dva roky zpátky* вместо *Byl u nás před dvěma roky*.

➤ Глаголи

И тук със сигурност не липсват аналитични форми. Достатъчно е да споменем сложните глаголни форми на претерита (*psal jsem*), сложното бъдеще време при глаголите от несвършен вид (*budu psát*) или формите за сегашно условно наклонение (*psal bych*). Обръщаме внимание и на инфинитивната конструкция за условие от типа *Mít čas, tak bych tam jel* (= *Kdybych měl čas, jel bych tam*); *Vědět to dřív, tak bych to nedělal* (= *Kdybych to věděl, tak bych to nedělal*) и т.н. и на често срещаните форми на т.нар. аналитичен императив *Koukej to udělat!* = *Udělej to!*

Бихме могли да зарадваме застъпниците на тезата за опростяване на чешката граматична система с още няколко факта. Тук безспорно е мястото да споменем за съвременната ярка тенденция към унифициране и системност (която обаче парадоксално води до засилена употреба на вариативни форми във времето на прехода, понеже наред с новите динамични, „унифицирани“ форми продължават да се използват и първоначалните форми като например окончанието *-i* при глаголите в 1. лице, единствено число: *nesu, čtu*, но *píšu – píši, studuju – studuji* и т.н.).

Във връзка с това бихме могли да споменем и преминаването на съществителните имена от женски род, които се скланят по типа *kost*, към по-продуктивния склонителен тип *píseň*, изравняването на книжовните форми на окончанията за съществителните одушевени имена от мъжки род в именителен падеж множествено число (*Američani, tenisti, studenti*) и на тенденциозното уеднаквяване на окончания в неформал-

ното общуване (срв. унифициращото окончание *-ta* в творителен падеж, множествено число: *těma našima třeta malejma klukata* и т.н.).

Въпреки всички изброени тенденции към аналитизъм на формите чешкият език си остава изключително флективен език и всеки, който желае да го овладее на добро ниво, би следвало да се съобразява с този факт. Със задоволство бихме могли да завършим с констатацията, че редица чуждестранни бохемисти успяват с достойнство да преодолеят затруднения от този характер и да овладеят на необходимото ниво чешкия език. Изключително сме щастливи и от обстоятелството, че за това съществен принос има и пловдивската университетска бохемистика.

Превод от чешки език: Борислав Борисов

ЛИТЕРАТУРА

- Малиновски 1995:** Malinovský, M. Redukce gramatiky. // *Slovo a slovesnost*, 56, 1995, 218–222.
- Полдауф, Шпрунк 1968:** Poldauf, I., Šprunk, K. *Čeština jazyk cizí*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- Скаличка 1951:** Skalička, V. *Typ jazyka*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- Хърбачек 1994:** Hrbáček, J. *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Karolinum, 1994 (skripta FF UK, 2. vyd.).
- Хърдличка 2011:** Hrdlička, M. Nominativ. // *Psáno do oblak* (J. Hasil – M. Hrdlička, eds.). Praha: Karolinum 2011, 299–305.
- Чехова 1996:** Čechová, M. a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů, 1996.
- Чермак 2000:** Čermák, Fr. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2000 (3. vyd.).
- Черни 1998:** Černý, J. *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubiko, 1998.
- Шмилауер 1975:** Šmilauer, V. *Čeština jako mezinárodní vědecký jazyk*. // *Naše řeč*, 1975, 58, 52.